

Petercsák Tivadar: Az erdő szerepe a hegyközi állattartásban

Petercsák Tivadar (1998)¹ - részletek

Válogatta: Molnár Csaba

A hegyközi falvak zöme irtásokon települt, s irtással nyerték a szántóföldeket is. A XIX. század végéig fából építették a házakat és a gazdasági melléképületeket. A Hegyköz peremén települt községek (Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta, Füzér, Pusztafalu) férfi lakóinak az erdei favágás, faközelítés nyújtott elsősorban téli munkalehetőséget, de a fafuvarozás révén minden falu munkaalkalmat talált az uradalmi és közbirtokossági erdőkben. A fa eszközök készítése és az erdei vadon termő növények emberi táplálkozásra, illetőleg értékesítésre történő gyűjtése is elsősorban a Huták, Pusztafalu és Füzér lakóira jellemző.

Az erdőt és az erdő termékeit háromféleképpen hasznosították a hegyközi állattartásban: 1. az állatokat (szarvasmarha, ló, juh, kecske) az erdei tisztásokon legeltették, a sertéseket pedig a lehullott makkon hizlalták; 2. erdei füvek és falombok gyűjtése nyári és téli takarmánynak; 3. az erdei falevél almozásra való felhasználása.

1. Az erdő legelőként történő hasznosítására a XIX. század első felétől vannak adataink. Az erdőt a földesúr és a jobbágyok közösen használják, s a faizáson kívül az erdei legeltetést is megengedik a jobbágyoknak. A füzérradványi Károlyi-uradalom 1828-as összeírása mint gyakorlatot közli, hogy azoknak a községeknek – Filkeháza, Nyíri, Pálháza, Radványi Új Huta, Mátyásháza – melyeknek nincs elegendő legelőjük, engedélyezik, hogy marháikat a *füzéri alsó erdőkben* legeltessék. E kifejezés alatt a XVIII. század végén a telkibányai határtól a rudabányácsi határig húzódó uradalmi erdőket értették. A recens hagyományok alapján megállapíthatjuk, hogy a fenti erdőkben elsősorban az igavonó szarvasmarhát és a növendék állatokat legeltették *kintháló gulyában*. Nyíriben a XIX. század végéig gyakorlat volt, hogy egészen Sátoraljaújhelyig lehajtották az ökröket és az erdei tisztásokon, réteken legeltették késő őszig. A módosabb – több pár ökröt igazó – gazdák egy pár vonómarhát rendszerint otthonhagytak, majd a legelőn lévőkkel cserélték kéthetenként. Az állatokat a gazdák őrizték felváltva, s ilyenkor sőt is vittek jószáguknak. Éjszakára *krámba* (karám) terelték az állatokat, az őrzők (rendszerint ketten voltak) pedig rudakból összeállított, szalmával és földdel befedett *kunyhóba* húzódtak éjszakára.

---

¹ Petercsák Tivadar (1998): Néprajzi tanulmányok az Északi-középhegység vidékéről. – Folklór és etnográfia 98.

A filkeháziak a falutól 4-5 km-re lévő ún. *filkeházi völgybe* hajtották a tinókat és az ökröket a tavaszi munkák befejezése után. Az állatok őrzésére *gulyást* fogadtak, de a gazdák így is rendszerint hetenként sót vittek a jószágnak. A gulyás éjszakára *kahyibába* húzódott.

Az igavonó állatoknak a falutól távoli erdőkben való legeltetése az 1870-es években, az ún. *kommesztáláskor*, *komesztakor* szűnt meg, amikor a volt földesúri és jobbágyföldeket, illetve erőket és legelőket elkülönítették, s az egyes községek határukhoz közelebbi legelőket kaptak.

A nagy kiterjedésű közbirtokossági erdőkkel rendelkező Kovácsvágásról azonban még az 1940-es években is hajtottak ki tavasszal növendékmarhákat, ún. *tinó-binót* a *rideggulyába*, amely a *Kunyin-hegy* alatti *Cinke-dűlőben*, erdők közötti bozotos legelőn volt őszig. Rendszerint május 1-én hajtott ki a *gulyás*. Délben patakban itatták az állatokat, éjszakára pedig vesszőből font kör alakú *kosárba*, *gulyakosárba* vagy *karámba* hajtották. A gulyás *kunyhója* a karám mellett volt. 4-6 ágas karót vertek le a földbe, vesszővel körülfonták, a tetejére pedig szalmát és gallyakat raktak. A gazdák kéthetenként 2-3 liter korpával vagy zabbal kevert sót vittek ki az állatoknak a vászonból készült *hátiban* és *szakajtóba* vagy tekenőbe öntötték. A gulya őszig maradt a legelőn.

A jellegzetesen lótartó Kovácsvágáson az első világháború utáni években szűnt meg a csikók *ménésben* való legeltetése. A falu határában, a *Nagypál kútnál* volt a vesszőből font kör alakú *csikókosár*, mellette a kunyhó a *csikósnak*. Az állatokat napközben az erdei tisztásokon legeltették, s éjszakára a kosárba hajtották.

Az erdei tisztások nem csak a gulyáknak és a méneseknek biztosítottak legelőt, de az igavonó állatokat és a fejős teheneket is gyakorta legeltették itt egyénileg vagy csoportosan. Egy 1909-es peres irat szerint két nyíri jobbágy favágás idején az erdei tisztáson legeltette ökreit, amit titkon elhajtottak Bretzenheim herceg emberei. A Károlyi-uradalom a XIX. század első felében megengedi, hogy azokban a falvakban, amelyeknek nincs vagy nagyon kevés a legelőjük (pl. Füzér, Kajata, Komlós) az erdőkben és cserjékben legeltessenek a makkoltatás idejéig. A fejőstehenek közös csordában való legeltetése mellett a gyenge minőségű legelővel rendelkező községekben (Pusztafalu, Füzér, Füzérkajata, Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta) még a két világháború között is gyakori volt, hogy a teheneket lopva az erdei tisztásokon is legeltették. Elsősorban tavasszal hajtottak az erdőre, amikor fogytán volt a takarmány. Füzéren a legények, Pusztafaluban, Füzérkajátán és a Hutákban az idősebb férfiak vagy gyerekek őrizték csoportosan, illetve egyénileg a marhát. Kovácsvágáson a jármos teheneket, ökröket és lovakat szombat estétől vasárnap estig csoportosan legeltették a legények az erdei tisztásokon.

Az erdei szálás füveken kívül a gyertyánfa és a tölgyfa levelét is megette a szarvasmarha és a kecske. A gyakran nem megfelelő felügyelet miatt az állatok, főleg a kecskék a fiatal hajtásokat is lerágták, amivel nagy károkat okoztak az erdőben. Ezért a Károlyi-uradalom rendeletekkel igyekezett korlátozni az erdei legeltetést. 1816-ban az alábbi utasítást adják ki: „Az új vágásokban s fiatal nyövésekben a szarvasmarhák is, de kiváltképpen a kecskék kirekesztessenek, valamint egyéb marháknak a legeltetése se engedtesen meg, ha csak a legelő nem léte miatt a marhalegelés a községnek urbárium által az erdőben nincs megengedve és ha azt más legelővel felcserélni nem lehet.”

Az erdő hasznosításának országszerte legáltalánosabb módja a bükk- és tölgyerdőkben történő makkoltatás. A Hegyközben jelentős tölgyeseket és bükkösöket találunk, melyek jó termés esetén lehetőséget nyújtottak a makkon való sertéshízalásra. A történeti források és a recens hagyományok alapján képet alkothatunk a hegyközi makkoltatás módjáról. Több XVII. századbeli adat jelzi, hogy a füzéri uradalomban jelentős sertésmakkoltatás folyt. 1610-ben „vidékről” Füzérre hajtott makkoló sertésekről tudunk. 1640-ben gróf Nádasdy Ferenc füzéri birtokán megengedik, hogy a kovácsvágási nemesek mellett a radványi, felső- és alsóregmeci lakosok sertéseit az uradalmi erdőben makkoltathassák. Természetesen a földesúr a maga számára tartotta fenn a legjobb makkos erdőket, és csak akkor engedte meg a makkoltatást a jobbágyoknak és zselléreknek, ha a saját szükségletét kielégítette. 1643-ban Alsóregmecen az alábbiak szerint intézkednek a jobbágyok makkoltatásáról: „Az makkos erdőkre egyik úr embereinek se legyen szabad sertésmarháját hajtani, valameddig mindenik úr számáról meg nem nyeri és meg nem engedi nékie. Ha pedig hatalmasul reá hajtana a paraszt ember a maga marháját az makkra, azt behajtván, kerékre kell hajtani, és azmelyik az kereken által megyen: paraszt emberé leszén, az ki által nem mehet: azé leszén, az mely úr kerülője behajtja a marhát az makkos erdőreül.”

A recens hagyományok alapján részletesebben szólhatunk a XIX. század végi, XX. század eleji sertésmakkoltatásról. Ide vonatkozó adataink Kovácsvágásról, Pálházáról, Filkeházáról, Kisbózsvaról, Alsóregmecről, Füzérkajataról, Füzérről, Pusztafaluból és Nyíriből vannak. Ezekből megállapíthatjuk, hogy a Hegyközben az 1920-as évekig általános volt a sertések makkon való hízalása, egyedül a Hutákban nem volt szokás, ott inkább összeszedett makkon hizlalták a disznókat.

Rendszerint a közbirtokossági erdőkben történt a makkoltatás, uradalomtól bérelt makkosokról nem tudnak az adatközlőim. A makkoltatás ügyeit a *közbirtokosság*, *úrbéri közbirtokosság* vagy *nemesi közbirtokosság* (Kovácsvágás) vezetőse intézte. Makkra az

erdőtulajdonosok korlátozás nélkül hajthattak sertést, bár a Hegyközben 1-2 sertésnél többet ritkán hizlaltak. Akinek nem volt erdőjoga, rendszerint annak is megengedték, hogy egy hízót kihajthasson, de akkor nagyobb összeget kellett befizetnie a közbirtokosság pénztárába, mint a joggal rendelkezőknek. Kisbózsván a föld nélküli napszámosok, akik a Lónyai-uradalomban dolgoztak, kihajthatták hízójukat a gróf makkos kondájába. Az egyes közbirtokosságok önállóan makkoltattak, bár ritkán közös hizlalás is előfordult. Pl. Filkeháza és Pálháza közbirtokosságai – mivel erdejük egymás szomszédságában volt – közösen fogadtak pásztort, ha egy-egy faluban kevés sertést hizlaltak.

A makkoltatást a bükkös és tölgyes erőkben folytatták. A két makkféle megítélésében megoszlanak a vélemények: egyesek a tölgy, mások a bükk makkját tartják alkalmasnak a hizlalásra. Filkeházán mindkét makkra hajtották a sertéseket, mert azt tartották, hogy ha csak bükk makkot eszik, akkor nem keményedik meg a zsírja. Minden falunak megvoltak a jó makkoltató helyei. Fontos kritérium volt, hogy víz legyen a közelben, mert a „makk süti a disznót”, ezért naponta többször is megittatták. A makkoló helyek távolsága falvanként változott, s ettől függően voltak naponta hazajáró és kintháló nyájak. A kisbózsvaiak a falutól 1,5 km-re levő *Szárhegyen* makkoltattak, naponta hazahajtva a kondát. A nyíriek, füzérkajatiak szintén hazahajtottak estére. Filkeháza közbirtokossági erdeje a 4-5 km-re fekvő *Sombhegyen* volt, a kovácsvágásiak a *Lapisbikk*, a *Vontató-hegy*, a *Király-kiút*, *Lucabegy* nevű erdőrészekben, a füzériek a *Berhegyen* makkoltattak, az alsóregmeciek pedig a falutól 4 km-re levő *Hallgató* nevezetű erdőbe hajtották a makkos nyáját. Ilyen távolságról már nem járhattak haza naponta az állatok, bár Filkeházán előfordult, hogy a hizlalás kezdetén néhányszor (hetenként) hazahajtották a sertéseket, hogy moslékot és sót kapjanak. ...

A nyáj mindaddig maradt az erdőben, amíg a sertések kellően meg nem híztak, illetve a termés el nem fogyott, vagy a kemény tél, a nagy hó be nem kényszerítette őket. A három, esetleg négy hónapi makkoltatás során a 80-90 kg-os süldők másfél, két mázsa súlyúra is meghíztak. Az erdei hizlalás befejeztével a disznókat rendszerint azonnal levágták, bár néha megpróbálták darával vagy kukoricával tovább hizlalni. Ez meglátszott a szalonnán is, húsosabb lett. Az otthoni hizlalás azonban legfeljebb az idősebb állatoknál sikerült, a fiatalabbja a makk után nem akart enni. A makkon hizlalt sertés húsáról és szalonnájáról azt tartják, hogy sokkal zsírosabb és jobb ízű, mint a kukoricán hizotté. ...

Több adatközlő emlékezete szerint a kovácsvágási nemesi közbirtokosság az 1920-as években egy alkalommal a Bodrogközből fogadott makkoló nyáját, amiért pénzben fizettek. A XIX-XX. század

fordulóján Sárospatakról rendszeresen hajtottak makkolásra a Telkibánya feletti Gunyakút nevű erdőrészre.

A makkot a sertéshizlalás mellett a juhok takarmányozásában is felhasználták. A XVII. században jelentős hegyközi juhászat Kovácsvágáson, Kisbózsván, Füzéren maradt meg a legtovább. A juhoknak külön legelőjük volt, de ha a nyájat „a juhász jól akarta tartani, akkor behajtotta az erdőkre is, a *szeleszios szelekre* (friss vágásokra – M. Cs.)” (Kisbózsva). Őszi hónapokban a fűvel együtt a makkot is felszedte a juh, „avval abrakoltuk” – mondja Iván Bertalan 75 éves juhtartó gazda, Kisbózsváról. A juhok számára téli abraknak való makkszedés nem volt szokásos a Hegyközben. ...

2. A hegyközi állattartás téli takarmányszükségletének alapját a réteken, kaszálókön gyűjtött széna biztosította. A szálás takarmánynövények szántóföldi termesztése csak a XX. század első évtizedeitől kezdve terjed el vidékünkön, nagyobb arányú termesztése pedig csak az 1950-es évektől jellemző. Elsősorban a háromnyomásos, vetéskényszerrel összekötött gazdálkodási rendszer gátolta a takarmánynövények elterjedését, mivel a három nyomásból kettőn őszi, illetve tavaszi gabonát vetettek, a szabadon hagyott nyomást pihentették, és legeléssel hasznosították. A takarmánynövényeket az ugaron hagyott területeken kezdték termesztetni Magyarországon a XVIII. században. ...

A fenti okok miatt a Hegyköz minden falujára jellemző az 1950-es évekig, hogy tél végén, kora tavasszal, mikor már fogytán a téli takarmány, az asszonyok, leányok az erdőbe, patakszélekre járnak fűvet sarlózni. Az adatközlők szerint az erdőben kövér a föld, korábban megnő a fű, mint a mezőn, és az erdei fűtől „jó fejős a tehén”. Általában a szükség, a takarmányhiány vitte rá a szegényebb családokat, hogy fűvet szedjenek az erdőn. Fűért elsősorban a család fiatalabb nőtagjai mentek, de előfordult, hogy *emberek* is segítettek (Füzérkajata, Pusztafalu, Mikóháza). A két világháború között a hóolvadástartól kezdve az első kaszálásig a fűszedés volt az asszonyok mindennapi elfoglaltsága. Naponta többször is mentek, hogy az *étetéshez* szükséges takarmány rendelkezésre álljon. A mezei munkák idején korán reggel, még harmaton mentek az erdőbe, hogy mire a mezőre kell indulni, már otthon legyenek „egy nagy hát fűvel” (Pálháza, Nyíri). ... Általában *aratták* az erdei fűvet, ezt a kifejezést használják a gabona sarlós aratásának analógiájára. Gyakori a fűvet *sarlózni* kifejezés is, Pusztafaluban pedig *gyamálásnak* is nevezték a nők fűszedését.

A Károlyi-uradalom erdészete, de a falusi közbirtokosságok is tiltották az erdei fűszedést, mert a fűvel együtt az új ültetéseket, fiatal hajtásokat is könnyen kivágták. ...

Az erdő nemcsak természetes, lábon elszáradt fűvével táplálta az állatállományt. Ínségesebb esztendőkből előfordult, hogy tavaszi rügyfakadáskor a fák leveleit, rügyeit is levágták és takarmányként hasznosították. Pusztafalusi adatközlők mondják „Amikor tavasszal a *ficfa kibirkézött, cicuskás* volt, eztet jártunk fosztogatni. *Jányficfának* hívják, hát azt fosztottuk zsákba, oszt úgy hoztuk a *Bábabegyűl*. A marhának bevágtuk a seckába. Megette, mer az olyan szaggos.” Sok faluban szedték tavasszal a fák fiatal hajtását, a *tőgyfagyüvést, birkéfagyüvést, mogyorófagyüvést*, a fák rügyeit, a *gyöngyöt* és szalmával felszecskázva etették.

Száraz, aszályos években szedték nyár végén a gyenge hajtású tölgy- és bükkfalombot. Háton hazahordták és megszáritva téli szükségtakarmányként elsősorban kecskével, de szarvasmarhával is etették. Filkeházán és Nagyhutában vízzel leforrázva, esetleg korpával leszórva takarmányozták. Füzéren szénával elegyítve etették a falombot.